

Walory historyczno-kulturowe i artystyczne kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni

Streszczenie: W artykule podjęto problematykę wartości kulturowo-historycznych oraz artystycznych kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni. Świątynia ta jako jeden z pierwszych wybudowanych po wojnie kościołów w Gdyni stanowi świadectwo wiary i determinacji proboszcza ks. prałata Hilarego Jastaka oraz parafian i mieszkańców miasta. Kościół budowany był pomimo szykan ówczesnych władz komunistycznych jako wotum z okazji 1000-lecia Chrztu Polski. Jest dziełem wybitnych architektów: prof. Jana Borowskiego i prof. Leopolda Taraszkiewicza, którzy nadali mu monumentalny, modernistyczny charakter. Bardzo cenny pod względem artystycznym jest także wystrój kościoła, co w dużej mierze jest zasługą mozaik autorstwa gdańskiego plastyka Bogusława Marszala. Kościół jest świadkiem ważnych wydarzeń historycznych. Tutaj znajduje się Kaplica Stoczniovców, Portowców i Ludzi Morza, w której przechowywane są pamiątki dramatu Grudnia 1970 oraz sierpniowego zrywu Solidarności z 1980 roku. Wszystko to zdecydowało o wpisaniu kościoła do rejestru zabytków w 2015 roku. Wówczas rozpoczęły się prace konserwatorskie, mające na celu przywrócenie pierwotnego piękna tej słynnej świątyni nazywanej „perłą gdyńskiego modernizmu”.

Słowa kluczowe: kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni, ks. Hilary Jastak, modernizm, konserwacja zabytków.

Historical, Cultural and Artistic Values of the Church of the Sacred Heart of Jesus in Gdynia

Abstract: The article deals with the issue of cultural-historical and artistic values of the church dedicated to the Sacred Heart of Jesus in Gdynia. This church is one of the first churches built in Gdynia after the war. It is a testimony to the faith and determination of the parish priest Father Hilar Jastak, the parishioners and inhabitants of the city. The church was built despite the harassment of the then communist authorities as a votive offering on the occasion of the 1000th anniversary of the Baptism of Poland. It is the work of two outstanding architects, Prof. Jan Borowski and Prof. Leopold Taraszkiewicz, who gave it a monumental, modernist character. The decoration of the church is also very valuable in artistic terms, largely due to the mosaics by the Gdansk sculptor Boguslaw Marshal. The church is a witness to important

historical events. It contains the Chapel of Shipyard Workers, Port Workers and People of the Sea, where memorabilia of the drama of December 1970 and August 1980 are stored. All this led to the inclusion of the church in the register of monuments in 2015. Conservation work then began, aimed at restoring the original beauty of this famous shrine, known as the “Pearl of Gdynia Modernism”.

Keywords: the church of the Sacred Heart of Jesus in Gdynia, Fr. Hilary Jastak, modernism, conservation of monuments.

Wprowadzenie

Pojęcie „zabytku” budzi skojarzenia ze średniowiecznymi zamkami, gotyckimi katedrami czy barokowymi pałacami. Gdy pomyślimy o Gdyni – mieście niespełna stuletnim, z nowoczesną zabudową w stylu modernistycznym – trudno w pierwszej chwili ujmować ją w kategoriach „zabytkowych”. Jednak to nie data budowy decyduje o tym, czy budynek stanowi cenne dziedzictwo kulturowe. *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* definiuje zabytek jako „dzieło człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową” (art. 3. pkt 1). Określenie to wskazuje wprawdzie na okres zakończony i przynależący do przeszłości, ale nie ustala granicy czasowej, która warunkowałaby uznanie obiektu za zabytkowy. Podkreślone zostają natomiast jego walory architektoniczne, artystyczne i historyczne będące elementem dziedzictwa kulturowego człowieka i świadectwem jego działalności. Zabytek nie tylko dokumentuje przeszłość, ale także identyfikuje tożsamość kulturową, polityczną i historyczną danej społeczności. Przykładem tego jest zabytkowy kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (NSPJ) w Gdyni, nazywany jedną z „pereł” gdyńskiego modernizmu.

1. Początki parafii i kościoła pw. NSPJ w Gdyni

Początki parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni sięgają pierwszych lat powojennych. Została ona ustanowiona 1 stycznia 1949 roku dekretem biskupa chełmińskiego Kazimierza Józefa Kowalskiego. Jednak obecność budynku sakralnego w tym miejscu sięga 1929 roku, gdy na ziemi ofiarowanej przez kaszubską rodzinę Jana i Franciszki Willmów został wzniesiony kościół o prostej bryle i skromnym wystroju. Maria Jolanta Sołtysik zwraca uwagę, że został on zbudowany z muru pruskiego, według projektu wykonanego w sierpniu 1929 roku przez pochodzącego z Kartuz architekta Bernarda Dulnego (1886-1963) (Bednarska 2006, 156). Kościół ten powstał bardzo szybko – w marcu 1930 roku wydano pozwolenie na budowę, a już w listopadzie 1931 roku został odebrany w stanie gotowym.

Była to budowla prosta, bez wieży i absydy. Bryłę w formie trójnawowej hali, ze stropami w nawach bocznych i drewnianą eliptyczną kolebką w nawie głównej przykryto niskim dachem dwuspadowym (Sołtysik 2019, 196-197). Pełnił on funkcję kościoła filialnego parafii NMP Królowej Polski do marca 1945 roku, kiedy został spalony przez wycofujących się z Gdyni żołnierzy niemieckich (Więckowiak 2000, 323-324).

Pod koniec 1948 roku w miejscu pogorzelniska stanął prowizoryczny kościół o konstrukcji szachulcowej według projektu prof. Wacława Rembiszewskiego (1907-1988). Z uwagi na jego tymczasowy charakter władze wydały zezwolenie jedynie na pięcioletni okres użytkowania tej budowli. Pierwszy proboszcz parafii NSPJ w Gdyni ks. prałat dr Hilary Jastak (1914-2000) wspomina, że wraz z upływem czasu „prowizoryczna budowla z pruskiego muru zaczynała ulegać zniszczeniu. Nie miałem pewności, czy wytrzyma choćby przez okres zezwolenia na użytkowanie. Najgorszy był stan słupów drewnianych, zakotwiczonych w bryłach betonowych fundamentu, które nie były dostatecznie impregnowane. Na skutek murszenia drewna cała konstrukcja kościoła ulegała powolnemu rozpadaniu, powstawały rysy na ścianach, a dach obniżał się w niektórych miejscach. Coraz częściej pojawiała się myśl o budowaniu stałej świątyni” (Wójcicki 2014, 129).

W 1956 roku zamierzenie to zostało zrealizowane przez prof. Jana Borowskiego (1890-1966) i jego najzdolniejszego asystenta, w przyszłości również profesora – Leopolda Taraszkiewicza (1925-2014), zaprojektowaniem nowego, monumentalnego kościoła. Borowski był w okresie międzywojennym wybitnym architektem i konserwatorem zabytków na Wileńszczyźnie, autorem licznych projektów budowli sakralnych oraz wykładowcą na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Od 16 sierpnia 1945 roku został pierwszym wojewódzkim konserwatorem zabytków w Gdańsku, a także profesorem i kierownikiem Katedry Historii Architektury Powszechnej na Wydziale Architektury Politechniki Gdańskiej. Jego konserwatorskiej pasji, wiedzy i doświadczeniu zawdzięczamy uratowanie zabytkowego oblicza Gdańska – zabezpieczył on i w części odbudował liczne zabytkowe budowle, m.in. Ratusz Głównego Miasta, Dwór Artusa, Złotą Bramę, kościół Mariacki i Kaplicę Królewską. Po wprowadzeniu specjalności „Ochrona zabytków” na studiach architektonicznych był pierwszym wykładowcą i autorem skryptu tego przedmiotu. Prof. Borowski uznawany był za wybitnego eksperta w zakresie architektury i sztuki sakralnej, o czym świadczy fakt, że należał do Komitetu ds. Budowy Kościołów i Sztuki Sakralnej w diecezjach chełmińskiej i gdańskiej. Dokumentacja projektowa zachowana w archiwum parafii NSPJ w Gdyni ukazuje kolejne etapy koncepcji architektonicznej kościoła, co umożliwia zapoznanie się z procesem twórczym, w którym projekt rodzi się, dojrzewa, krystalizuje, a niektóre pomysły są odrzucane i zastępowane innymi. Świadczą o tym m.in. wizualizacje projektowe w technice akwareli autorstwa prof. Borowskiego, ukazujące, że według pierwotnej koncepcji elewacja nad głównym wejściem do świątyni miała być pokryta kolorowymi freskami nawiązującymi do wezwania kościoła – Serca Pana Jezusa. Janusz Ciemnołoński i Jerzy Stankiewicz zwracają uwagę, że ostatnim projektem prof. Borowskiego był kościół NSPJ w Gdyni. Podkreślając modernistyczny charakter

koncepcji tej świątyni, nawiązują do wcześniejszych idei architektonicznych jej autora: „Już w 1956 r. prof. J. Borowski pracował nad zgoła modernistycznymi koncepcjami budowy kościoła Najświętszego Serca Jezusowego w Gdyni. Koncepcje te – mimoosiowym usytuowaniem strzelistej wieży zachodniej, konstrukcją niskich kaplic od strony północnej, a także charakterystycznym wysokim tamburem doświetlającym od góry ołtarzową część wschodnią – jednoznacznie nawiązywały do architektonicznych idei wypracowanych przez Jana Borowskiego przed 14 laty dla podwileńskiego Gudogaja. Niestety, Profesorowi nie dane było ujrzeć swego gdyńskiego dzieła w pełnej krasie, łącznie z później dostawioną wieżą. Nieubłagana śmierć 25 października 1966 r. położyła kres działalności zasłużonego profesora, dydaktyka, konserwatora, architekta, a także utalentowanego artysty” (Ciemnołoński, Stankiewicz 1990, 251).

Z inicjatywy ks. Hilarego Jastaka w 1957 roku zawiązał się społeczny Komitet Budowy Kościoła, którego celem było pozyskiwanie funduszy na realizację przedsięwzięcia. W roku tym Wojewódzka Rada Narodowa w Gdańsku wydała pozwolenie na budowę nowej świątyni, a jednocześnie na rozbiórkę starego budynku kościelnego. Duchowny starał się, aby tak zorganizować prace rozbiórkowe oraz budowlane, by nie przerywać działalności duszpastersko-liturgicznej dynamicznie rozwijającej się parafii. Należy podkreślić, że wszystkie te działania dokonywały się w bardzo trudnym kontekście historycznym – ówczesne władze komunistyczne na wszelkie sposoby starały się utrudniać realizację budowy kościoła. Symptomatyczna w tym aspekcie jest wypowiedź jednego z ówczesnych partyjnych urzędników, który kpił z idei budowy kościoła. Tak wspomina to ks. Jastak: „Zastępca kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych w Gdyni towarzysz Dziedzic ostrzegał publicznie, wyciągając przed siebie lewą dłoń, że prędzej włosy mu wyrosną, niż tu stanie kościół. Śmiał się. Inni też się śmiali. A ja myślałem sobie w duchu, gdybyś ty wiedział synu, że każdy twój włos jest już dawno policzony, nie śmiałybyś się tak beczelnie” (Wójcicki 2014, 137).

Wspomniane szykany nie zniechęciły ks. Jastaka i parafian, którzy nie tylko składali ofiary na kościół, ale sami chętnie pracowali na placu budowy. Taka determinacja doprowadziła do ukończenia prac budowlanych i uroczystej konsekracji świątyni 31 października 1966 roku jako wotum z okazji jubileuszu 1000-lecia Chrztu Polski. Prace przy wystrój elewacji i wnętrza świątyni kontynuowane były przez kolejne kilka lat. Symbolicznym wyrazem zaangażowania parafian i mieszkańców Gdyni w budowę kościoła jest okładzina kamienna na ścianach zewnętrznych. Nawiązując do tego, Robert Hirsch podkreśla: „Po II wojnie światowej naturalne kamienie – otoczaki – o zbliżonej wielkości wykorzystano na elewacjach kościoła NSPJ przy ul. Armii Krajowej 46. Kościół zbudowany w latach 1957-1966 powstawał w trudnych warunkach gospodarczych i politycznych, kiedy powszechne były braki materiałów budowlanych. Zastosowanie na elewacji naturalnych kamieni dowodzi niezwyklej inwencji projektantów w tych trudnych czasach” (Hirsch 2021, 122). Kamyki były zbierane i przynoszone przez wiernych, którzy w ten sposób wyrażali swoje osobiste zaangażowanie w dzieło wznoszenia świątyni. Mają one różny kształt, wielkość,

kolor. Nie ma dwóch takich samych. Ale każdy z nich znalazł swoje miejsce na ścianie świątyni. Ma to swój wymiar symboliczny, ukazując różnorodność zadań i charyzmatów we wspólnocie Kościoła. Święty Piotr pisze: „Wy również, niby żywe kamienie, jesteście budowani jako duchowa świątynia” (1P 2, 5). Jest to bardzo wymowny obraz Kościoła, także tej jego części, którą stanowi parafia. Ostatnim etapem prac przy wznoszeniu kościoła NSPJ było rozpoczęcie w 1975 roku budowy wolnostojącej dzwonnicy, która wraz z trytonowym dzwonem została uroczystie poświęcona 21 października 1981 roku.

Wspólne dzieło budowniczych kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa świadczy nie tylko o wielkim wysiłku administracyjnym, finansowym i techniczno-budowlanym, ale jest świadectwem wiary i więzi społecznej, której charyzmatycznym inicjatorem był ks. prałat Hilary Jastak. Był on wybitnym duszpasterzem, społecznikiem, będącym zawsze blisko codziennych, ludzkich spraw, jednym z pierwszych kapelanów „Solidarności” (Sadowska 2020, 94-101; Sadowska 2018, 80-91; Kwiatkowska 1991). Podczas tragicznego Grudnia 1970 udzielał pomocy ofiarom represji oraz ich rodzinom, którzy w kościele znajdowali nie tylko wsparcie duchowe, ale także schronienie i pomoc materialną. Jako jeden z pierwszych dokumentował zbrodnie komunistyczne, o czym świadczy starannie przygotowany memoriał wystosowany do kard. Stefana Wyszyńskiego – prymasa Polski. Ks. Jastak zadbał także o upamiętnienie tragicznych wydarzeń Grudnia 70, czego wyrazem jest znajdująca się w kościele Kaplica Portowców, Stoczniowców i Ludzi Morza. To swoisty „gdyński relikwiarz” – tutaj przechowywane są drzwi, na których protestujący stoczniowcy nieśli ciało zastrzelonego przez wojsko kolegi – 18-letniego Zbyszka Godlewskiego, oraz zboczona krwią flaga państwa. Historia zabitego młodego robotnika, reprezentującego w pewnym sensie wszystkie ofiary „czarnego czwartku” 17 grudnia 1970 roku, stała się inspiracją dla słynnej „Ballady o Janku Wiśniewskim” (Brzeziński 2010, 75-79; Eisler 2000, 219-224). We wspomnianej kaplicy przechowywane są także pamiątki ze strajku stoczniowców z Sierpnia 1980 roku, który zapoczątkował erę „Solidarności” i historyczne przemiany ustrojowe (Sadowska 2012, 211-214; Kołodziej 2010, 106-114; Wąsowicz 2009, 89-139). To szczególnie sanktuarium miało w zamyśle ks. Jastaka rangę miejsca narodowej i gdyńskiej pamięci: „Miejsca być może najważniejszego w Gdyni, świadczącego o potrzebie przemiany bólu w owoc, rozpacz w nadzieję, niemożliwości w miłość, bolesnego krzyża w zbawienie świata” (Wójcicki 2014, 215).

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa jest świadkiem i pomnikiem wspomnianych wydarzeń, które na trwałe wpisały się nie tylko w dzieje Gdyni, ale i całej Polski. Zlokalizowany w centrum Śródmieścia, w kwartale obecnych ulic: 3 Maja, Armii Krajowej, ks. Hilarego Jastaka i Stefana Batorego, kościół parafialny stał się w warunkach szybkiego rozwoju urbanizacji typem „kościółka miejskiego” o randze ponadparafialnej. Ze względu na swoje centralne położenie, dostęp komunikacyjny, a nade wszystko ciekawe inicjatywy duszpasterskie i bogatą historię jest ważnym punktem duchowego i społecznego oddziaływania nie tylko na mieszkańców Gdyni, ale także całego Trójmiasta i Kaszub (Bramorski 2024, 96-97).

2. Walory architektoniczno-artystyczne kościoła

Kościół NSPJ w Gdyni od samego początku zachwycał walorami architektoniczno-artystycznymi zarówno samej bryły, jak i wystroju. Świątynia jest budowlą dwukondygnacyjną na rzucie prostokąta o żelbetowej konstrukcji wypełnionej cegłą. Kościół posiada zwartą bryłę, z dominantą w postaci potężnej, przeszklonej „latarni” umieszczonej nad prezbiterium. Wspomniana kopuła – „latarnia” – jest konstrukcją żelbetową w formie ściętej piramidy o podstawie kwadratu złożoną z elementów prefabrykowanych, wypełnionych pryzmatami ze szkła katedralnego. Jej struktura składa się z trzech kondygnacji okien z charakterystycznym betonowym podziałem – swoistym, modernistycznym „maswerkiem”, wpuszczającym jasne światło nad miejscem sprawowania Mszy świętej. To założenie architektoniczne jest również wyrazem morskiego charakteru świątyni, na co zwracał uwagę ks. Hilary Jastak: „Monumentalny charakter, układ trójnawowy, kopuła, świetlista latarnia nad prezbiterium – niczym latarnia morska widziana z daleka – przesądzić miały o morskim charakterze całej budowli” (Wójcicki 2014, 140).

Monumentalna bryła świątyni nawiązuje do zamysłu słynnego architekta Bohdana Pniewskiego (1897-1965) – autora przedwojennego, niezrealizowanego niestety projektu gdyńskiej Bazyliki Morskiej (Gromnicka 2012, 184-197; Sołtysik 1993, 294-305). Koncepcja kościoła NSPJ odwołuje się w swej stylistyce do monumentalnych kościołów lat trzydziestych XX wieku. W tym nurcie architektonicznym czerpano inspirację z wzorców klasycznych i gotyku odczytywanych jednak w nowy, modernistyczny sposób, zwracając uwagę na syntetyczne ujęcie bryły (Bruno 2005, 87-102; Abramowicz 2021, 62-75). Kościół górny dostępny jest z tarasu frontowego, do którego dostęp z obu stron zapewniają wykonane z granitu schody. Kościół dolny jest częściowo zagłębiony w gruncie. Bryłę świątyni zamyka dach płaski, kryty papą bitumiczną i częściowo blachą. Od strony południowej (od ulicy 3 Maja) wąska, betonowa pergola łączy budynek kościoła z wolnostojącą wieżą dzwonną (campanillą) o wysokości 66 metrów, wybudowaną w latach 1975-1981 według projektu inż. Henryka Płocińskiego. Ta najwyższa w Gdyni dzwonnica zachwyca lekkością architektonicznej konstrukcji, stanowiąc niezwykle ciekawy przykład sztuki budowlanej. Jej smukłą sylwetkę tworzą trzy betonowe słupy, dzielone pomostami i stalową iglicą w zwieńczeniu. Wewnątrz ażurowej konstrukcji dzwonnicy znajdują się kręcone schody, których rysunek widoczny jest z zewnątrz pomiędzy słupami. Pomimo swych monumentalnych rozmiarów sprawia wrażenie lekkości. Konstrukcja zarówno kościoła, jak i dzwonnicy wykonana jest z żelbetu (Barton-Piórkowskac 2015).

Jednym z walorów wystroju kościoła są oryginalne detale architektoniczne i cenne mozaiki. W elewacji na uwagę zasługują dwudzielne, sześciopółowe okna, z betonowymi podziałami i obramieniami, rozdzielone wąskimi płycinami o lekko półkuliście wciętej płaszczyźnie. Pod łącznikiem w przyziemiu pomiędzy kościołem a plebanią znajduje się portal prowadzący na klatkę schodową. Faktura portalu została wykonana ze stłuczki ceramicznej

(tzw. ceramika kaszubska Neclów) ułożonej w motywy morskie, np. ryby, żagłówki, kotwicy. Natomiast w części elewacji od strony ulicy Batorego znajduje się unikalna mozaika w kształcie ryby – starochrześcijańskiego symbolu *ichthys* – wykonana w latach 1967-1969 z muszli przywiezionych z różnych mórz świata przez parafian – marynarzy i rybaków, według projektu artysty plastyka Bogusława Marszala (1921-1995). Te wyjątkowe, niektóre nadzwyczaj okazałe eksponaty, podkreślają morski charakter wystroju kościoła.

Górny kościół zachował w całości oryginalny, jednorodny, modernistyczny wystrój. Należy zwrócić uwagę na wykorzystanie dla przekrycia nawy głównej, najnowocześniejszej w okresie budowy konstrukcji, a mianowicie żelbetowej kratownicy łupinowej, składającej się z trójkątnych elementów, co pozwoliło osiągnąć efekt przypominający gotyckie sklepienie. Strop doświetlony jest trójkątnymi okienkami z żółtego szkła umieszczonymi nad gzymsem wieńczącym, przez co pomimo monumentalizmu nadaje wnętrzu charakter lekkości (Abramowicz 2021, 70). Pomiędzy nawą główną a nawami bocznymi umieszczono dwa rzędy kolumn betonowych (po sześć w każdym rzędzie), oblicowanych mozaiką ceramiczną. Rozmieszczenie kolumn jest harmonijnie powiązane z osiami pionów okiennych wypełnionych witrażami. Niewątpliwym walorem jest umiejętne wykorzystanie światła dziennego – witraże od strony północnej zaprojektowano w barwach ciepłych (czerwony, żółty), a od strony południowej – w barwach zimnych (niebieski, zielony). Stwarza to niepowtarzalne wrażenie gradacji efektów świetlnych we wnętrzu świątyni. Agata Abramowicz podkreśla: „Światło jest jednym z najistotniejszych czynników w kompozycji wnętrza świątyni. W kościele NSPJ oświetlenie nasila się stopniowo, prowadząc z ciemnej przestrzeni profanum do rozświetlonego sacrum. Ciemny przedsionek prowadzi do nawy, którą rozjaśniają zielono-niebieskie (maryjne) okna prawej nawy i czerwono-pomarańczowe (chrystusowe) nawy lewej oraz żółte światło «unoszące» sklepienie. Prezbiterium rozświetla mocne, białe światło latarni. Cała uwaga kierowana jest na ołtarz stanowiący dominantę wnętrza. Zastosowanie potężnej latarni jest zabiegiem prekursorskim i wyjątkowym w powojennej polskiej architekturze” (Abramowicz 2021, 73).

Pomiędzy pionami okiennymi znajdują się mozaikowe stacje Drogi Krzyżowej, a na balustradzie chóru – mozaika z biblijną symboliką muzyczną (np. król Dawid z harfą). Najważniejszym elementem wystroju wnętrza są monumentalne mozaiki figuralne, autorstwa Bogusława Marszala, znajdujące się w prezbiterium – w centrum zmartwychwstałego Chrystusa z symbolem serca (nawiązanie do wezwania kościoła), a po bokach biblijnymi scenami ze Starego i Nowego Testamentu. Charakterystycznymi motywami tego dzieła są oczy i serce Pana Jezusa. Nawiązują do motta z Księgi Kronik: „Teraz wybrałem i uświęciłem ten dom, aby tam było moje Imię na wieki, a oczy moje i moje serce tam będą skierowane przez wszystkie dni” (2Krn 7,16). Przesłanie ideowe polichromii wykonanej przy użyciu ceramiki fajansowej nawiązuje do starożytnych świątyń kultury egipskiej, greckiej i judeo-chrześcijańskiej. Umieszczona na ścianach kościoła w stylu modernistycznym łączy odległą przeszłość ze współczesnością, pozwalając nawiedzającym to miejsce obcować ze wzorcami kulturowymi minionych tysiącleci. Wspominając prace nad mozaiką trwające od 1968

do 1980 roku, ks. Jastak zaznacza: „Bogusław Marszał posłużył się tzw. biskwitem fajansowym, który powlekał szkliwem. Tak przygotowane płytki wypalał w piecu ceramicznym w temperaturze 500 stopni C. Jako materiałów do konstrukcji używał tłuczonego szkła, kamyków szlachetnych i półszlachetnych, porcelany, a także drewna, czy tak nietrwałego materiału, jak ptasie pióra. Spoiwem była zaprawa cementowo-wapienna, a także żywica kazeinowa” (Wójcicki 2014, 151). Szczególnie cenne pod względem artystycznym jest tabernakulum znajdujące się po prawej stronie prezbiterium. Ozdobione jest ono mozaiką z bursztynu ofiarowanego przez gdyńskich rybaków (Bramorski 2024, 97-100).

Kościół NSPJ w Gdyni jest jedną z pierwszych powojennych realizacji nowoczesnej budowy sakralnej. Stanowi przykład harmonijnego powiązania modernistycznych form architektonicznych z różnorodnymi elementami sztuki współczesnej – zwłaszcza wystrojem plastycznym. W związku z tym Agata Abramowicz zauważa: „Stylowe nawiązania architektów do *art déco* i kościołów monumentalnych przełamują rozwiązania zaczerpnięte ze współczesnych trendów w architekturze światowej – charakterystyczne dla brutalizmu. Są to: wyrazisty rytm elewacji; zestawianie ażurowych, delikatnych form z masywnymi bryłami; mocne efekty światłocieniowe; zróżnicowane, chropowate faktury betonu i innych materiałów; zastosowanie żelbetowych detali, nadwieszzonego narożnika czy zasady *as found*, tj. wykorzystywania zwyczajnych, banalnych rzeczy występujących w naturze, powiązanie architektury z otoczeniem, z kontekstem krajobrazowo-kulturowym (otoczaki, muszle)” (Abramowicz 2021, 73).

Niezwykle cennym elementem wyposażenia kościoła NSPJ w Gdyni są organy zbudowane w latach 1956-1980 przez znaną warszawską firmę Zygmunta Kamińskiego. Jest to jeden z największych instrumentów organowych w Polsce (102 głosy). Organy te stanowią pomnik polskiego budownictwa organowego drugiej połowy XX wieku i mogą być uważane za najbardziej monumentalne dzieło polskiego organmistrza w ogóle. Jako instrument współczesny, usytuowany w kościele w stylu modernistycznym, stanowią one świadectwo swobodnego dialogu muzyki sakralnej ze współczesną kulturą (Pasternak 2017, 251-285).

3. Kościół jako zabytek i etapy prac konserwatorskich (2015-2024)

Walory artystyczne i kulturowo-historyczne świątyni zdecydowały o wpisaniu jej do rejestru zabytków decyzją pomorskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków Dariusza Chmielewskiego 18 grudnia 2015 roku (numer w rejestrze zabytków: A-1927). Ważną rolę w procesie przygotowania do tego aktu prawnego odegrały konsultacje proboszcza parafii z miejskim konserwatorem zabytków w Gdyni prof. Robertem Hirschem, a także skrupulatne opracowanie dokumentacji dokonane przez mgr Agnieszkę Kowalską i mgr Jolantę Barton-

Piórkowską. Z uwagi na pogarszający się stan budynku kościelnego, jego postępującą degradację oraz konieczność zapewnienia bezpieczeństwa użytkownika od 2015 roku podjęto we współpracy z Biurem Miejskiego Konserwatora Zabytków w Gdyni wieloetapowe prace remontowe i konserwatorskie, mające na celu ochronę tego cennego zabytku.

W opracowanym przez dr. inż. Leszka Niedostatkiwicza szczegółowym projekcie-ekspertyzie wyznaczono wieloletni plan prac konserwatorsko-remontowych kościoła NSPJ w Gdyni. Projekt ten był w kolejnych latach aktualizowany i uzupełniany przez dr. hab. inż. Macieja Niedostatkiwicza, prof. Politechniki Gdańskiej, który podjął się również funkcji inspektora nadzoru. We współpracy z dr. hab. inż. arch. Robertem Hirschem, prof. Politechniki Gdańskiej – miejskim konserwatorem zabytków w Gdyni, inż. Jerzym Mrozikiem – kierownikiem budowy oraz konserwatorami zabytków: mgr Jadwigą Wilgą-Steyer, mgr Przemysławem Wojewódkim, mgr Aleksandrą Sobczyk – wykonano szereg prac konserwatorsko-remontowych kościoła. Wykonawcami byli: Mirosław Kuper, Arkadiusz Melzer, Henryk Janosik, Marek Negowski.

Wieloletni plan robót konserwatorskich przy kościele przebiegał w następujących etapach (Niedostatkiwicz, Bramorski 2023, 19-48):

- rok 2015 – gruntowny remont dzwonnicy kościoła (Majewski, Niedostatkiwicz 2017, 195-204; Niedostatkiwicz 2023, 207-215);
- rok 2016 – renowacja latarni nad prezbiterium świątyni;
- rok 2017 – odnowienie elewacji kościoła powyżej poziomu parteru, które nadało blask tynkom szlachetnym na frontonie budynku, a także elementom betonowego laskowania okien w ścianach obwodowych naw bocznych. Udało się ponadto utrzymać mocno nadszarpiętą erozją strukturę witraży, które po wyczyszczeniu i uzupełnieniu wypełniły wewnątrz kościoła delikatną poświatą barw;
- rok 2017 – fronton kościoła oraz dzwonnica otrzymały iluminację, wydobywając nocny wizerunek zabytku;
- rok 2018 – renowacja muru przy schodach wejściowych do kościoła, którego szczególnie wartościowym elementem jest kamienna okładzina ich obudowy. Dzięki współpracy z miejskim konserwatorem zabytków udało się zachować tę cenną pamiątkę budowlanego trudu pokolenia budowniczych kościoła – pierwotny kamień nie został wymieniony, lecz zachowany;
- rok 2019 – zainstalowano nowoczesne ogrzewanie podłogowe pod posadzką nawy głównej oraz równolegle prowadzono renowację ławek. Dzięki temu podniesiono komfort przebywania w świątyni w okresie zimowym oraz odświeżono ważny element modernistycznego wyposażenia jej wnętrza;
- rok 2019 – przeprowadzono remont tzw. dachów szedowych od strony południowej i północnej. Ze względu na skomplikowaną geometrię spadków konieczne było precyzyjne wykonanie kosztów rynnowych i opierzenia blacharskiego z wykorzystaniem najnowszych technologii, gwarantujących trwałość tego rozwiązania;
- rok 2020 – wymiana zniszczonych opierzeń blacharskich elewacji kościoła;

- rok 2021 – naprawa belki gzymsowej z odtworzeniem tynku;
- rok 2022 – renowacja okładziny kamiennej elewacji parteru;
- rok 2023 – renowacja mozaiki w kształcie ryby wykonanej z muszli na północnej elewacji kościoła oraz remont instalacji odgromowej;
- rok 2024 – remont dachu nad prezbiterium i chórem kościoła.

Przeprowadzone w kolejnych etapach prace remontowe przy zabytkowym kościele NSPJ w Gdyni w znacznym stopniu udało się zrealizować przy współudziale środków Gminy Miasta Gdyni we współpracy z miejskim konserwatorem zabytków. Nie byłoby to jednak możliwe bez wkładu ze strony parafian i mieszkańców Gdyni, którzy poprzez składane ofiary przyczyniają się do przywracania piękna świątyni, która jest architektonicznym symbolem miasta.

Walory zabytkowe, artystyczne i historyczne kościoła NSPJ oraz profesjonalny sposób przeprowadzanych prac renowacyjnych sprawiają, że jest on obiektem żywego zainteresowania środowiska konserwatorskiego w skali ogólnopolskiej i międzynarodowej. Świadczy o tym m. in. Międzynarodowy Dzień Ochrony Zabytków zorganizowany w dniach 24-25 kwietnia 2019 roku w Gdyni, podczas którego w kościele NSPJ sprawowana była Msza święta za polskich konserwatorów, połączona ze zwiedzaniem świątyni i koncertem organowym w wykonaniu mgr inż. arch. Karola Giełdona z Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Gdyni. Corocznie gości w swych murach uczestników międzynarodowej konferencji „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni” oraz jest często odwiedzana przez grupy architektów i konserwatorów z Polski, a także z zagranicy (m.in. ze Skandynawii i z Japonii). Zabytkowa świątynia cieszy się również popularnością wśród turystów i miłośników architektury współczesnej – zwłaszcza modernistycznej, znajdując się na „gdynskim szlaku modernizmu”. O ogólnopolskim zainteresowaniu kościołem i docenieniu jego walorów artystycznych świadczy zajęcie pierwszego miejsca w internetowym plebiscycie katolickiego, międzynarodowego portalu Aleteia na najciekawszy współczesny kościół w Polsce (Bramorski 2024, 100-102).

Zakończenie

20 czerwca 2023 roku kościół NSPJ w Gdyni został uznany za jeden z najlepiej zadbanych zabytków w Polsce. Jako jedyny zabytek z województwa pomorskiego otrzymał laur w kategorii „Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu” w konkursie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Generalnego Konserwatora Zabytków „Zabytek Zadbany”. Ten prestiżowy konkurs organizowany jest od ponad pół wieku przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w celu promocji obiektów zabytkowych, przy których w sposób wzorowy prowadzone są prace budowlane, konserwatorskie, rewaloryzacyjne i adaptacyjne, a także systematyczne działania na rzecz ich właściwego utrzymania zgodnie z najwyższymi

standardami badawczymi i wykonawczymi. Jury przyznało gdyńskiej świątyni nagrodę za kompleksowe podejście do obiektu sakralnego i przeprowadzenie remontu konserwatorskiego wnętrza i zewnątrz kościoła, poprzedzone właściwym rozpoznaniem zabytku. Jednocześnie zwrócono szczególną uwagę na fakt ochrony powojennego modernizmu i zaangażowanie społeczności lokalnej włączonej w proces opieki nad zabytkiem (Mackiewicz 2023, 30-37). Ta prestiżowa nagroda mobilizuje do dalszej troski o zachowanie zabytkowej substancji i przywracania piękna kościołowi Najświętszego Serca Pana Jezusa, który stanowi swoiste „serce” Gdyni – miasta „z morza i marzeń” (Kitowski 1997).

Literatura

- Abramowicz, A. 2021. Betonowe świątynie. Powojenne kościoły śródmieścia Gdyni. W: *Gdyńskie perły, czyli więcej niż modernizm*, Gdynia: Muzeum Miasta Gdyni, 58-93.
- Barton-Piórkowska, J. 2015. *Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego – Kościół rzymskokatolicki parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa*. Gdańsk: Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków.
- Bednarska, B. 2006. Dulny Bernard. W: M. Sokołowska (red.), *Encyklopedia Gdyni*, Gdynia: Verbi Causa, 156.
- Bramorski, J. 2024. Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa jako modernistyczny zabytek Gdyni, *Renowacje i Zabytki* 3, 96-103.
- Bruno, F. 2005. Żelbetowe katedry dekady monumentalizmu. Odwołania do gotyku w polskiej architekturze lat trzydziestych XX wieku, *Ikonotheke* 19, 87-102.
- Brzeziński, P. 2010. Ballada o Janku Wiśniewskim, *Biuletyn IPN. Pismo o najnowszej historii Polski* 12, 75-79.
- Ciemnołoński, J. i Stankiewicz, J. 1990. Architekt Jan Borowski (1890-1966), *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 35(3-4), 243-252.
- Eisler, J. 2000. *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa: Sensacje XX wieku.
- Gromnicka, A. 2012. Wokół projektu Bazyliki Morskiej w Gdyni – dyskusje i polemiki. W: D. Konstantynów i M. Omilanowska (red.), *Polska nad Bałtykiem. Konstruowanie identyfikacji kulturowej państwa nad morzem 1918–1939*, Gdańsk: Wyd. słowo/obraz terytoria, 184-197.
- Hirsch, R. 2021. *Ochrona i konserwacja historycznej architektury modernistycznej Gdyni*, Gdańsk: Wyd. Politechniki Gdańskiej.
- Kitowski, S. 1997. *Gdynia miasto z morza i marzeń*, Gdynia: Studio Spartan.
- Kołodziej, A. 2010. *Gdyńscy komunardzi. Sierpień 1980 w Stoczni Gdynia*, Warszawa: Wyd. Presspublica.
- Kwiatkowska, W. 1991, *My trzymamy z Bogiem*, Gdynia: Urząd Miejski w Gdyni.

- Mackiewicz, H. 2023, *Zabytek Zadbany AD 2023*, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Majewski, T. i Niedostatkiwicz, M. 2017. Techniczne uwarunkowania remontu wieży dzwonnicy Kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni. W: M. Kaszyńska (red.), *Awarie budowlane. Zapobieganie, diagnostyka, naprawy, rekonstrukcje*, Szczecin: Wyd. Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego, 195-204.
- Niedostatkiwicz, M. i Bramorski, J. 2023. Revitalizing the Sacral Complex of the Parish of the Sacred Heart of Jesus in Gdynia: A Comprehensive Restoration Project in Alignment with Monument Conservator's Guidelines and Technical Prerequisites, *Modern Engineering 2*, 19-48.
- Niedostatkiwicz, M. 2023. *Prace remontowo-naprawcze w obiektach zabytkowych. Wybrane przykłady*, Pelplin: Bernardinum.
- Pasternak, P. 2017. Gdyński olbrzym, czyli organy Zygmunta kamińskiego w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni. W: J. Bramorski (red.), *Tożsamość muzyki sakralnej w dialogu z kulturą współczesną*, Gdańsk: Wyd. Akademii Muzycznej im. Stanisława Moniuszki, 251-285.
- Sadowska, D. 2012. Rola i znaczenie strajków sierpniowych w Gdyni, *Zeszyty Gdyńskie 7*, 211-214.
- Sadowska, D. 2018. Niezłomny Kaszëba. Ksiądz Hilary Jastak (1914-2000), *Biuletyn IPN. Pismo o najnowszej historii Polski 12*, 80-91.
- Sadowska, D. 2020. Jak trwoga, to do księdza Jastaka. *Biuletyn IPN. Pismo o najnowszej historii Polski 12*, 94-101.
- Sołtysik, M. J. 2019. Kościoły międzywojennej Gdyni – kontekst urbanistyczny i architektura. W: M.J. Sołtysik, R. Hirsch (red.), *Architektura XX wieku, jej badania i popularyzacja w Gdyni i w Europie*, Gdynia – Gdańsk: Urząd Miasta Gdyni, 193-202.
- Sołtysik, M. 1993. *Gdynia miasto dwudziestolecia międzywojennego. Urbanistyka i architektura*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, art. 3. pkt 1, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568.
- Wąsowicz, J. 2009. Posługa duszpasterska ks. Prałata Hilarego Jastaka podczas strajków gdyńskich stoczniovców i portowców w czasie Sierpnia '80, *Zeszyty Gdyńskie 4*, 89-139.
- Więckowiak, J. 2000. *Kościół Katolicki w Gdyni*, Gdynia- Pelplin: Bernardinum.
- Wójcicki, K. 2014. *Rozmowy z księdzem Hilarym Jastakiem*, Gdynia: Fundacja Pomorska Inicjatywa Historyczna.